

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

МАКСИМЕНКО Віктор Миколайович

УДК 316.3

УТОПІЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗНАННЯ

09.00.03 - соціальна філософія і філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1997

№ 38. 336

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00742835 (Т)

Дисертація в рукопис.

Робота виконана в Київському державному технічному університеті будівництва та архітектури.

Науковий керівник: доктор філос.наук, професор
СВИДЛО Микола Степанович
Київський державному технічному університеті будівництва та архітектури, завідувач кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, ГУР Віктор Іларіонович, Київський політехнічний університет, кафедра філософії, професор.

кандидат філософських наук, НАДОЛЬНИЙ Микола Іванович, відділ соціальної філософії Інституту філософії НАН України, молодший науковий співробітник.

Провідна установа: Педагогічний університет ім.М.Драгоманова, Міністерство освіти, Київ.

Захист відбудеться "___"_____199 р. о ___годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.161.02

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі Інституту філософії НАН України, 252001, Київ-1, вул.Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий "___"_____1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Л.А.Ситниченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасна суспільна ситуація в Україні висунула на передній план проблему формування гуманістичного соціального знання, переоцінки місця і ролі людини як носія і творця цього знання. Ця проблема, як соціально-політична, не може бути вирішена без філософського з'ясування здатностей людини-представника народу, нації, певної соціальної групи, класу, професії. Йдеться саме про людську особистість, що здатна самостійно і в той же час відповідально як суспільна істота взяти на себе функцію творчого суб'єкта таких суспільно-державних перетворень, які дозволили б усунути сучасні кризові явища.

Переорієнтація господарчо-виробничої діяльності, а з тим і соціальної технології на ринкові відносини ставить проблему людини-перетворювача під такий кут зору, коли розглядання її сутності в якості першооснови вимагає пошуку характеристик дійсності, тобто пошуку суттєвих характеристик соціального знання, коли утопія виступає в цьому контексті як важлива невід'ємна ланка аналізу соціального знання.

В пошуках критерію гуманістичності суспільної дійсності утопія виступає в якості синтез теоретичних уяв і практичної реалізації гуманістичних ідеалів, являючи собою, таким чином, субстанційну характеристику соціального знання. Розв'язання цього питання вимагає за допомогою філософських узагальнень розглянути співвіднесеність суб'єктивних прагнень людини і об'єктивних детермінацій її діяльності, ціннісних орієнтацій і вартісних спрямувань її дій.

Актуалізація філософського аналізу такого співвідношення зумовлена також і тим, що в роки комуністичного будівництва в прагненні віднайдення змістовних характеристик соціального знання утопія тлумачилась однобічно, лише як хибне, недійсне, неістинне знання, позбавлене права на існування. Недостовірність такої оцінки утопії виявила практика, доводячи, що вилучення утопічних характеристик призводить до позбавлення гуманістичності соціальних знань. Звідси виникає нагальна необхідність з'ясування, з одного боку, причин та характеру теоретичних, а з тим і методологічних хиб, що призвели до цих негативних наслідків, а з другого, — зрозуміти людську цінність того високого морального злету, який був притаманний керованим революційною ідеєю масам, які змагались і в боях, і в праці. Це є особливо

Лист № 10. Р. Черкаський
1987

важливим для поєднання поривів сучасної людини до свободи і демократії з кращими традиціями народу-творця з його історичним досвідом, де утопія виступає як сутнісна орієнтація, яка тримається на історичному досвіді всього людства.

На шляху здолаття протиріч соціальної дійсності переорієнтація вибору на смисложиттєві цінності дозволяє всій українській нації перетворитися з етнічної маси на державний народ.

Утопія як категорія соціального знання, виступає гуманістичною цінністю, смисложиттєвою характеристикою цього знання, безпосередньою передумовою його реалістичності. Побудова нової соціальної дійсності вимагає, таким чином, більш уважного ставлення до проблем з'ясування характеристики соціального знання, тому що її правильне осмислення дозволяє швидше вирішувати проблеми, які стоять перед нашою державою і не тільки перед нею.

Проблема аналізу утопії актуальна для всього людства з його прагненнями, реалізація яких неможлива без усвідомлення ціннісних, смисложиттєвих основ життя.

Перед соціальною філософією проблема утопії як істотної характеристики соціального знання вимагає пошуку субстанційних засад людського буття, коли в умовах відношення людини і світу з наочністю доводиться, що людство в пограничній ситуації вижити-жити вирішує проблему збереження як людства в цілому, так і людяного в людині. Граничні вітальні характеристики буття сучасної людини і людства вимагають такого рівня аналізу проблем утопії, таких орієнтацій, які в своїх змістовних визначеннях є оновленими в мірі, в якій вони не існували і не могли бути розглянутими ні К.Марксом, ні М.Бердяєвим, ні К.Поппером та й ні ким іншим з мислителів-гуманістів взагалі. Як буденна свідомість широких верств світової громадськості, так і філософсько-заглиблені з'ясування іншого «прогресу» висувають загальнолюдські цінності в якості незаперечних абсолютних критеріїв людського буття, висуваючи проблему утопії в якості невід'ємної компоненти гуманістичного знання на передній план філософських пошуків. Таким чином нова соціальна дійсність потребує і нових методологічних та науково-теоретичних підходів у вирішенні проблеми утопії як сутнісної характеристики сукупного аксіогносеологічного знання.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Починаючи з античних часів в працях Гесіода, Платона, Ксенофонта, Арістотеля розробляється тема утопій, визначається місце утопії в про-

цесі становлення соціального знання. В той же час утопія, нерозривно зв'язана з соціальним знанням, по суті була його специфічним вираженням.

Теологічні орієнтації утопії існували, особливо в середні віки, у формі християнських доктрин райського життя, які дають уявлення про утопію як нову, відірвану від дійсності реальність, позбавляють її значимості в пізнанні соціальної дійсності.

Загальна характеристика утопії як соціального знання дана Т.Мором, Т.Кампанеллою, У.Моріосом та іншими. Наголос робиться на соціально-політичній змістовності утопії, на етичному аспекті соціальних цінностей. Співвідношення ціннісного і пізнавального моментів в утопічних характеристиках соціального знання знайшло своє вираження в працях соціалістів-утопістів: Фур'є, Сен-Сімона, Оуена, Кабе.

Пізнавально-прогностична роль утопії зіграла позитивну функцію в творах Платона, Мора, Ж.-Ж.Руссо, яка і тепер стимулює розвиток такої галузі соціології, як соціальне проектування у творах В.І.Шинкарука, Б.С.Кримського, Г.Інфільд. Історія розвитку утопічної думки проаналізована в працях А.Свентоховського, В.П.Волгіна, А.Л.Мортонна, Э.Я.Баталова, Г.П.Францова, В.М.Штейна, Дж.О.Хертшлера, В.Д.Мюллера, В.Дюпонта, Л.Мельфорда, Э.Араб-оглы.

Утопічний соціалізм як форма гуманістичної утопії знайшов подальший розвиток в працях теоретиків соціал-демократизму Е.Бернштейна, К.Каутського, Б.Каутського, Е.Олленхауера, В.Брандта, Г.Н.Фогеля, О.Лафонтена та інших.

Критичному аналізу утопічного соціалізму присвячені праці К.Маркса, Ф.Енгельса, В.І.Леніна, Г.В.Плеханова, А.Лабріоли, Р.Люксембург, К.Цеткін.

Утопія в її загальносоціологічних функціях як спосіб впливу на формування соціального знання оцінювалась К.Марксом, Ф.Енгельсом, В.І.Леніним та їх послідовниками в якості відходу від реалістичного знання дійсності, що в умовах боротьби різних ідеологій слугує реакції. Науково-технічні концепції утопізму розроблені на початку ХХ ст. в творах П.Є.Цюлковського, Г.Уелса, а також в наукових працях В.І.Вернадського. Соціально-філософські аспекти утопії розроблялись М.Ф.Федоровим. Релігійно-філософська утопія представлена в творах В.С.Соловйова, Ф.М.Достоевського, О.М.Бердяєва, С.М.Булгакова, П.І.Новгородцева, О.Меня, Тейяра де Шардена.

Криза раціоналізму, як метода формування соціального знання знайшла свою ідеологічну форму в антиутопії Є.Зам'ятіна, О.Хакслі, Дж.Оруела та ін., які спираються на традиції соціальної сатири Свіфта, Вольтера, Котляревського, Салтикова-Щедріна.

Філософська позиція тлумачення утопії як сутнісної характеристики засад саме раціоналістичного, а не міфологічно-описового знання, відкриває новий етап і широкі можливості в соціальній філософії для формування нового типу соціального знання, яке конструктивно об'єднує в собі шукану єдність науки, філософії і віри. Значний вклад в подолання саме на таких засадах есенціалізму і сцієнтизму в соціальній науці здійснили К.Р.Поппер, Т.Адорно, К.О.Апель, Ю.Хабермас, С.Б.Кримський та ін. Важливим етапом на шляху осмислення утопії як позитивної компоненти формування сукупного соціального знання став розгляд її «утопічних картин» через призму конкретної утопії. Це виявилось в працях Г.Д.Чалікової, Є.Шатського, Т.Меєра, П.Лоренсена, В.І.Гура, А.М.Єрмоленка та інших. Робота згаданих авторів поставили проблему співвідношення ірраціонально-ціннісного і гносеологічно-раціонального елементів знання про людину і суспільство з гуманізацією наявного буття. Відповідно намітився підхід до утопії, що переборює її негативацію і вбачає в ній фундамент позитивного гуманістичного елемента соціального знання як сукупного.

В проаналізованих в дисертації соціально-філософських доробках витлумачення ролі і місця утопії в системі соціального знання недостатньо розкрито механізм поєднання утопічної компоненти, і морально-ціннісної зорієнтованості з науково-теоретичним аналізом даності реалій суспільної дійсності. Усунути згаданий недолік, а з тим і з'ясувати характеристики утопії як гуманістичної компоненти соціального знання поставлено в якості головного завдання дисертаційного дослідження.

Мета і завдання дослідження. Головна мета дослідження полягає в тому, щоб через переосмислення сутності утопії визначити її місце і роль в формуванні соціального знання, розкрити її значимість в наданні цьому знанню гуманістичної цілісності і реалістичності.

Сформульована мета дослідження обумовила необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань:

- прослідкувати на основі історико-філософського аналізу становлення категорії утопії як визначального елемента соціального знання;

- розкрити сутнісну єдність логіко-пізнавального і соціально-змістовного значення утопії для філософського знання;
- визначити значення утопії в формуванні гуманістичної сутності знання через відшукування ціннісних характеристик і життєвозначимих оцінок суспільного буття;
- показати неспроможність базованого на класичному раціоналізмі тлумачення соціального знання так званою «раціоналістичною утопією»;
- виявити однобічність критико-раціоналістичного підходу до утопії, що елімінує її ціннісну змістовність;
- розкрити значимість конкретної утопії в процесі конструювання сукупного соціального знання;
- показати принциповий вплив глобалістики на оновлення методологічних засад функціонування утопії у віднайденні достовірності соціальним знанням.

Об'єктом дослідження є функціональна значимість утопії, як субстанційної засади соціального знання, що визначає як методологічні принципи його формування, так і його гуманістичну базу дослідження.

Предметом дослідження є утопія в системі соціального знання.

Методологічна основа дисертаційного дослідження базується на філософсько-антропологічному принципі несцієнтизованого онтологізму, що дозволяє розглянути утопію як субстанційну основу соціального знання.

Керуючись принципом діалектичної єдності суб'єктивного і об'єктивного субстратів людського буття і пізнання в дисертації використовується метод діяльного підходу до пояснення суперечливої єдності взаємообумовлюючої співвіднесеності ціннісно-нормативного і логіко-теоретичного знання як достовірного і реалістичного своїй гуманістичній істинності. Оскільки людина як свідомий і самовідповідальний суб'єкт власного процесу життєдіяльності здійснює свою природу і розвиває свої сутнісні сили в об'єктивній соціальній дійсності, остільки його діяльність як вільна, базується на такому соціальному знанні, яке органічно з'єднує в собі життєвозначимі характеристики утопії і аналітико-детерміністичні елементи теорії. У відповідності з таким методом утопія тлумачиться не як ілюзорний, і навіть хибний елемент пізнавального процесу соціального перспективування, а в якості основоположного моменту, що конструктивно спрямовує методологію і змістовність формування соціального знання в русло гуманістичної зорієнтованості і наукової істинності.

В дисертаційному дослідженні в історико-філософському плані здійснюється порівняльний аналіз різних точок зору на утопію, що характеризується в основному абсолютизацією тих або інших сторін багатогранного процесу формування соціального знання, коли герменевтично-зорієнтована методологія за основу брала цілісно-іраціональні аспекти утопії, а сцієнтизований раціоналізм відкидав її гуманістичну значимість.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому розглянута утопія як субстанційна основа при формуванні адекватного людській природі соціального знання, суттєва характеристика якого визначається цілісною сукупністю аксіологічних і гносеологічних компонентів.

В дисертації здійснено системний аналіз закладених в утопії методологічних передумов розгортання діалектичної єдності філософії, науки і віри, генезис яких здійснюється в ціннісній зорієнтованості соціальної наукової теорії. Виявлена природа конкретної утопії як основи дискурс-консенсуального конструювання достовірності соціального знання, гуманістичного не тільки за своєю направленістю, але й за змістом.

З'ясована специфіка виявлення гуманістичної значимості утопії в системі соціального знання за умов необхідності розв'язання глобальних проблем на методологічних засадах ековіталізму.

Основні елементи новизни:

- розкрита цілеспрямовуюча сутність утопії як такої, що визначає гуманістичну зорієнтованість соціального знання;
- з'ясована методологічна функціональність утопії в процесі пізнання соціальної дійсності;
- показана епістемологічна значимість конкретної утопії як передумови достовірності і реалістичності соціального знання;
- на цих засадах пояснено механізм взаємозв'язку ціннісно-нормативних і логіко-теоретичних компонентів соціального знання як аксіогносеологічної цілісності.

Відповідно сформульовані тези, які відрізняються дослідницькою новизною і підлягають захисту:

- утопія в системі соціального знання являє собою смислотвірчу характеристику, що визначає не тільки ціннісний зміст, але й загальну позитивно-гуманістичну зорієнтованість знання;
- цілеспрямованість утопізму є засадою соціального знання, що обумовлює органічну єдність ціннісних характеристик ідеалів і теоретичного аналізу соціальної дійсності;

- аксіологічна зорієнтованість утопії є передумовою методологічної забезпеченості цілісного пізнавального процесу як раціонально-конструктивного формування сукупного аксіогносеологічного соціального знання;

- гуманістична утопія з її раціонально-ціннісними засадами дозволяє соціальному знанню переборювати есенціальну і сциєнтичну обмеженість раціоналістичної утопії соціального детермінізму, а також надолужити однобічність критико-раціоналістичного антиутопізму, що елімінує аксіологічну компоненту;

- переорієнтація методологічних засад пізнавального процесу на принцип «відповідальності» трансформує аксіологізм утопії до абсолютної цінності життя і ставить конструктивно-раціоналістичні характеристики соціального знання в перевіірочні відносини по аксіоматичному критерію в граничній ситуації «вижити-жити».

Теоретичне та практичне значення дослідження. Відповідно до мети та завдань дисертаційного дослідження отримані результати важливі для більш адекватного з'ясування сутнісних характеристик і смислових визначень утопії в системі соціального знання, що в свою чергу повинно сприяти формуванню наукових теорій гуманізації суспільного буття, особливо в сучасних умовах глобальної кризи світу людини.

Певною мірою головні висновки дисертації можуть слугувати виправленню деформацій, що склались в соціальній науці, яка під впливом сциєнтизму перейшла на позиції раціоналістичного утопізму. Їх врахування допомагає формуванню реалістичного соціального знання, що дозволяє по-новому сприймати проблеми і протиріччя сучасного суспільного життя і розв'язувати їх з позиції шуканої єдності філософії, науки і віри. Результати досліджень можуть бути також використані для подальшого з'ясування питань розробки адекватних соціальних знань в умовах кризових явищ, зв'язаних з етапом державного будівництва в нашій країні.

Особливе значення вони набувають для розв'язку глобальних проблем, коли виникла нагальна необхідність надбання соціальним знанням ціннісної зорієнтованості.

Теоретичні положення дисертації можуть бути використані в процесі реформування середньої і вищої освіти з метою виховання самовідповідального суб'єкта творчої життєдіяльності, здатного на демократичних засадах втілювати гуманістичні ідеали у всі сфери суспільного життя.

Їх можна застосувати також у викладанні філософських дисциплін, у відповідності з вузівською програмою, зокрема в розділах: «Особливості філософського осмислення дійсності» (міф, релігія, філософія); «Основні проблеми соціальної філософії», а також для підготовки різних спецкурсів.

Апробація наукового дослідження. Реалізація наукового дослідження здійснена в статтях, які опубліковані в наукових збірниках, тезах наукових доповідей, у виступах та повідомленнях. Положення дисертації обговорювались на науково-методичних і науково-методологічних семінарах кафедри філософії, на Всеукраїнській науково-методичній конференції «Українознавство у технічному вузі: методологія, методика, перспектива» (12-14 жовтня 1994 р.) і «Творчість: теорія і практика» (1991 р.), а також науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Київського державного технічного університету будівництва та архітектури, та на інших конференціях і наукових зібраннях.

Структура дисертаційної роботи. Поставлені завдання дослідження сутнісних характеристик і змістовних визначень утопії в системі соціального знання зумовили логіку і структуру дисертаційної роботи. Дисертація включає в себе вступ, п'ять розділів, висновки і список використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі розкрита актуальність теми, обґрунтовано вибір її в якості предмета дослідження, з'ясована ступінь розробленості проблеми, сформульовані мета і завдання дисертації, показана новизна дисертаційного дослідження.

У першому розділі «Гуманістична природа утопії як знання» з'ясовуються історико-філософські аспекти становлення утопії як знання. Історія становлення утопії розглядається як літературний жанр на прикладі одного з її варіантів, а більш конкретно як космізм, від Фур'є і Ціолковського до Вернадського і Тейяра де Шардена. В цьому сприйнятті соціальні знання розуміються як раціоналізована мрія про космічну еру людського буття.

Проведено аналіз становлення утопічної свідомості як соціально-політичного знання на прикладі утопії «Держави Платона», де ми знаходимо всі ознаки ціннісно-зорієнтованого знання, що базується на принципі віри у всемогутність розуму (ще не розкрито розуміння терміну утопія, що зроблено пізніше Т.Мором).

В середні віки розвиток утопічного жанру здійснюється в релігійному, теологічному напрямку («Град Божий» Августина Блаженного і т.д.), а також проводиться пошук обітованої землі у реальному, географічному місці («Подорож за три моря» А.Нікітіна).

Утопія сприймається не як раціональне знання, а в якості міфологічного, нереального, але бажаного в епоху соціального доволі гострого розподілу суспільства. Культура нового часу руйнує міф, знімає всі його «парадокси» і створює той умовний, фантастичний світ, котрий ми маємо на увазі, коли говоримо про утопію — «місце, якого нема», казка, вигадка — надає соціальному знанню раціонального забарвлення, закладаючи основи для створення соціальної теорії.

Поруч з художньою літературою однією з головних сфер формування утопічної свідомості сьогодні стає футурологія, зорієнтована на формування образу майбутнього світу або майбутнього стану суспільства. В той час як утопічна свідомість має справу з ідеалом майбутнього. Стимулюючи формування утопічної свідомості, футурологія по суті стає полем прихованого утопічного конструювання.

На формування утопічної свідомості впливає також і міфологічне мислення, притаманне людству на певних етапах розвитку. Міф як джерело сукупного соціального знання містить в собі комплекс ідеалів в неподільному вигляді, гуманістичних в своїй основі, які гармонізують особистісну і суспільну життєдіяльність людини на різних стадіях розвитку в різноманітних формах, не втрачаючи утопічних рис.

В українській думці знаходимо багато визначень і зображень утопічного ідеалу. Зокрема у творчості Г.Сковороди, який бачив ідеал щастя людини в самопізнанні своєї сутності як схильності в сприйнятті дійсності через «сродний» труд», знаходимо оригінальну форму зображення утопічного образу. Соціальна утопія знайшла своє місце і в поезії Л.Українки, яка надала утопічному ідеалу нової лірично-чуттєвої форми журби і трагізму, недосяжності гуманного, істинно людського буття (дівчина з чорними смутними очами, жертва спадку по занадто великодних родичах; артист-самовбивець з мирних анархістів, що жив на кошт праці інших, аби творить, і творчість зраділа його; учений, що винаходить нові дива, щоб улегшити життя своїй любій хворій чорноокій дівчині). Повернення до гуманістичних прагнень в творчості і діяльності, ідея очищення сонцем,

гармонія і краса ставлять «Сонячну машину» В.Винниченка в ряд кращих світових утопічних творів.

Сучасність не може бути дійсною без образу майбутнього, який стає ключовою методологічною категорією в розумінні ціннісно-нормативного соціального знання (А.Єрмоленко). Ідеї утопізму знаходять продовження в творчості сучасних дослідників соціального знання на Україні.

Образ майбутнього, позбавлений гуманістичної сутності, — суть антиутопії. Утопічна мрія представлена тут, як пастка, тупик для історії людства, а не її ідеальний образ. Постає реальна як соціальна, так і філософсько-аналітична проблема пошуку ідеального образу майбутнього, що є основою для побудови цілісного сукупного соціального знання, яке поєднує як наукову теоретичність, так і гуманістичну смисложиттєву спрямованість.

У другому розділі «Ставлення марксизму до утопії як помилкового, неісторичного соціального знання» розкрита специфіка соціального знання як раціонально-логічного з позицій соціального детермінізму (К.Маркс, Ф.Енгельс, В.І.Ленін). Базований на принципі детермінізму генералізуючий метод здійснює соціальний аналіз, не враховуючи природно-історичного процесу розвитку суспільства. Соціальна теорія марксизму долає розрив природно-наукового і соціального знання, з'ясовуючи перехід суспільства в новий стан. Попередній історичний досвід соціального аналізу піддається критиці як утопічний з позицій історичного матеріалізму, що базується на принципі економічного детермінізму. Утопія позбавляється права на історичне існування. Питання взаємозв'язку теорії і дійсності вирішується з позицій практичного матеріалізму, де теорія не тільки виростає із революційної практики, але й реалізується в цьому процесі (теорія виступає інобуттям практики). Ця теорія в своїй основі сприймає дійсність через її перебудову, а не усвідомлення і являє собою, таким чином, логіко-дискурсійну картину світу, який ще не існує. Соціальний конструктивізм методологічно спирається, таким чином, на це діалектичне співвідношення теорії з революційною практикою у відповідності з науковою логікою, абстрагуючись від багатогранності цього процесу, на яку вказували чимало філософів (особливо етичних).

Розглянуто ставлення марксизму до утопічних концепцій побудови соціальної дійсності, зокрема роботу Ф.Енгельса «Розвиток соціалізму від утопії до науки», в якій здійснюється критичний аналіз утопії як сутнісної характеристики соціального

знання. Абсолютна істина, розум і справедливість розуміються Енгельсом, як основні моменти «еклектичного соціалізму», виходячи з яких будуються утопічні соціальні теорії. Із аналізу, проведеного Ф.Енгельсом, виключається жива людина з усім багатством її прагнень, цінностей, ідеалів. Кінцеву ж причину всіх перетворень в суспільстві автор пропонує шукати в економіці відповідної епохи, спираючись в цих пошуках на детерміністичну соціальну концепцію К.Маркса, неутопічність, реалістичність якої міститься в науковій логіці соціалістичної теорії (абсолютна теорія — абсолютна ідея — абсолютна практика, істинна практика). Засоби зміни суспільних відносин необхідно з'ясувати в раціоналістичній системі дискурсивно-теоретичних знань.

Утопічний соціалізм, взявши гуманістичні компоненти утопії, намагався їх осмислити через конструкцію суспільних форм буття людини, але він не вийшов на принцип детермінізму, а став проміжною ланкою між гуманістичним знанням християнства і соціально-марксистською філософією, зокрема марксистським соціалізмом. Натомість марксистський соціалізм створив передумови розуміння людини через суспільство з його детермінаціями, поглибив і розширив наукові характеристики соціального знання, здійснив (зокрема В.Леніним) перенесення філософсько-діалектичних протиріч на соціальне буття, відкинувши утопію, як елемент аналізу, позбавляючи при цьому соціальне знання гуманістичної цілісності і смисложиттєвої направленості.

У третьому розділі «Розвиток релігійно-моральною філософією гуманізму утопії» розкрито критичний підхід релігійно-моральних філософів (зокрема російських) до марксистського детерміністичного розуміння суспільного розвитку, підкреслено їх внесок в розуміння утопізму як гуманістичного визначення і змісту соціального знання. Звертаючись у своїх дослідженнях до аналізу утопізму, вони акцентують свою увагу на визначальній ролі утопії у вирішенні соціальних проблем. Вони приділяють головну увагу в цьому аналізі автономній людині, як цілісному існуванню, що є невід'ємною компонентою в розумінні суспільства не тільки в рамках Землі, а й цілого Космосу. Зокрема академік М.М.Моїсєєв писав, що суспільство не може бути відірване, ізольоване від життя космічного, від енергії, яка переливається в нього з усіх планів космосу, тому неможливий вже соціальний утопізм, який базується на спрощеному раціональному розумінні суспільного життя, що не визнає ірраціональність космічних сил. Цю ж думку знаходимо у М.Ф.Федорова, який говорить про те, що сцієнтично-

утопічні ідеї підпорядковані гуманістичному, пронизаному моральністю зверхзавданню, яке є констатацією загальної суті філософії російського космізму. Російські релігійно-моральні філософи, критикуючи дегуманізуючу направленість раціональної утопії (зокрема марксистсько-ленінської) одночасно не тільки намагаються сформулювати у вигляді змістовних визначень основні проблеми гуманістичної утопії як соціального знання, але й — виробляють основні передумови створення сукупного науково-теоретичного знання, в якому утопічні компоненти носили б характеристики достовірних. В цьому плані показана специфіка утопізму, яку виявляють російські моральні філософи в соціальному знанні, коли здійснюється критичний аналіз раціональної утопії марксизму у пошуках достовірних, реальних соціальних знань. Таким чином накреслюються шляхи формування сукупного соціального знання, сутнісні характеристики якого базуються на гуманістичній утопії.

У четвертому розділі «Елімінація утопії із соціального знання критичним раціоналізмом» розкрито здійснений позитивістською філософією аналіз положень марксизму, в якому піддається критиці емоційно-раціоналістичне розглядання суспільства в системно-детермінантних зв'язках. Розглянуто здійснений К.Поппером і його послідовниками на новій метатеоретичній основі пошук методологічних засад соціальної науки (поетапна, послідовна, поступова інженерія). Негативація критичним раціоналізмом загального детерміністичного принципу історичного матеріалізму в науці привела до утримання в ній принципу детермінант, котрий не був притаманний гуманістичній утопії. Сформований на цій основі метод конституювання соціального знання зберіг детерміністичний підхід до наукового вирішення суспільних проблем. Розповсюджуючи методи дослідження природознавства на соціологію, заперечуючи гуманно-утопічний зміст соціальних експериментів, які проводяться раціоналістами-утопістами, критичні раціоналісти здійснили злиття загального раціоналізму з соціальним детермінізмом сегментарного типу. З цих позицій викривається слабкість раціоналістичного утопізму, оскільки він приводить до помилкових суто логічних конструкцій соціального знання. По суті утопізм, який відхиляється Поппером, разом з раціональним утопізмом відкидає і позитивно-гуманістичний утопізм, оцінюючи морально-ціннісні аспекти як такі, що не мають змісту з наукової точки зору. Здійснений критичний розгляд місця і ролі утопії в системі соціальної науки не

виявив належного її значення в формуванні гуманістично-достовірнього знання. В той же час було викрито закладену в раціональній утопії небезпеку не тільки загального логіцизму людських уявлень, про краще майбутнє, але й переходу до формування соціального знання, позбавленого гуманістичної утопії. Елімінуючи утопізм із соціального знання, критичний раціоналізм виробляє новий, адекватний безпосереднім данностям проблемної ситуації, метод соціальної науки.

Критика утопізму Платона і Маркса характеризує методологію критичного раціоналізму не просто як антиутопічну, але й показує слабкість раціоналістичного і гуманістичного утопізму, як недостовірнього знання. По суті цим було підготовлено основу такого методу отримання соціального знання, який сприяв би органічному поєднанню з одного боку нового типу раціональності (критичної), а з другого, — такого екзистенціалу людського буття, який може бути виражений в формах утопії. Але представники критичного раціоналізму не здійснили цього поєднання. Його завершили автори конструктивно раціоналістичного методу з їх конкретною утопією, як основою реального, наукового, гуманістичного соціального знання. Відкидаючи позитивістський утилітаризм, позбавлений морально-ціннісних орієнтацій, виражених в характеристиках гуманістичної утопії, конструктивний раціоналізм включає гуманістичну утопію в сукупне раціональне науково-теоретичне знання, як знання, що вирішує конкретні соціальні проблеми.

У п'ятому розділі «Утопія як субстрат сукупного конструктивно-раціоналістичного знання» визначається ціннісна зорієнтованість утопії. Труднощі її реалізації як соціального ідеалу пов'язані з методологічною проблемою співвідношення в єдиній логічній системі нормативно-ціннісних і аналітико-теоретичних характеристик знання. Осмислена з точки зору морально-ціннісних характеристик, утопія набуває статусу гуманістичної, стає сутнісним елементом соціального знання як достовірною і зорієнтованого вище цілепокладання.

Адекватне сприйняття дійсності, яке гармонізує відносини людини і світу, здійснювалось раціональною свідомістю без врахування утопічного фактора, що позбавляло його рис істинності, достовірності, призводило до створення раціоналістичної (антигуманістичної) утопії. Здійснено поєднання раціоналістичної і гуманістичної утопії на новій методологічній основі, що дозволило соціальному знанню досягнути нової якості — реального

гуманізму. Ціннісна змістовність утопії набуває значимості сутнісної характеристики соціального знання як сукупного аксіогносеологічного завдяки методу конструктивного раціоналізму, що базується на оновлених метатеоретичних основах. Визначаючи процес формування сукупного знання, конкретна утопія дозволяє діалого-консенсуальному способу містити в собі органічну єдність повинного (норми) і сущого (факта).

Конструктивний раціоналізм з його конкретним утопізмом в умовах глобальної граничної ситуації трансформується в ековіталістичний раціоналізм, в основі якого лежить гуманістична утопія, конкретні характеристики якої аксіоматично визначаються проблемою вижити-жити.

Розкриваючи значимість морально-цінносних компонентів утопії в системі сучасного соціального знання, відзначаємо, що виявлення кордонів прогресу з очевидністю показує з одного боку граничні можливості нашої планети, а з другого — повному освітлює етичні проблеми сучасності, оскільки наші дії повинні бути здатними подолати можливе нанесення збитків майбутнім поколінням. Ця ситуація потребує методологічного і змістовного осмислення з позицій ековіталізму.

Відповідно постає запитання про уточнення характеристик конструктивно-раціоналістичного метода отримання достовірного, сукупного знання про цінності, цілі і засоби їх досягнення в сучасних умовах. Таке уточнення здійснюється на оновлених методологічних засадах із збереженням гуманістично-утопічних компонентів як визначальних. В основу кладуться нормативно-ціннісні характеристики їх у вигляді безпосередніх данностей конструктивно-раціоналістичного процесу формування достовірного гуманістичного знання, як науково-теоретичного. Визначальним при формуванні цих знань в умовах глобалістики, коли цінність життя з необхідністю пов'язана з умовами існування всього людства виступає принцип відповідальності.

Звертання методологічних основоположень науково-пізнавального процесу до ековіталістичних начал вносить зміни в застосування принципу плюралізму, а також в механізм здійснення як самого пізнавального процесу, так і змістовних визначень сукупного знання. На ґрунті ековіталізму відповідально змістовним знання, втілене в науковій теорії, може вважатися тоді, коли воно проходить шлях від суб'єктивно-емпіричних максимум (почуття страху) до осмислення певних ситуацій через призму абсолютної цінності життя.

У висновках формулюються короткі результати дослідження, визначається місце і роль утопії в системі соціального сукупного знання.

У висновках дисертаційного дослідження. Дослідження, здійснене на міцному фундаменті різних методологічних підходів до проблеми аксіогносеологічної функції утопії в системі соціального знання, зосередило увагу головним чином на таких проблемах цього питання, які в першу чергу мають антропологічно-гуманістичну направленість і сягають визнання абсолютних загальнолюдських цінностей в якості визначальних. Враховуючи методологічну специфіку дослідження, його змістовні визначення, виявлені з врахуванням не тільки різних теоретико-методологічних підходів, але й суспільно-історичної практики, збагаченої в першу чергу досвідом вільно-ринкових відносин і тоталітарних диктатур, можна сформулювати основні результати і підсумкові висновки дослідження. Вони полягають в тому, що марксистська філософія соціальної науки, підсумком якої був раціоналістичний утопізм, створила передумови для здійснення в практиці соціалістичного будівництва антиутопії або негативної утопії при повній перевазі логічно-абстрактних пізнавальних схем. Соціальна філософія російських філософів-моралістів, переборюючи марксистський ціннісний нігілізм, по суті відновлює в своїх теоретичних правах гуманістичну утопію з її іраціоналістичним статусом.

Соціальне знання знаходить раціоналістичні характеристики конкретної наукової теорії завдяки позитивістській методології критичного раціоналізму, який негативує як раціоналістичну, так і гуманістичну утопію.

Цілепокладальна змістовність утопії знаходить свою значимість сутнісної характеристики соціального знання, як сукупного аксіогносеологічного на основі метатеоретичного методу конструктивного раціоналізму, визначальним моментом якого є конкретна утопія. В умовах глобалістики соціальне знання базується на методологічних основах ековіталістичного раціоналізму, в основі якого лежить гуманістична утопія, конкретні характеристики якого аксіоматично визначаються проблемою вижити-жити.

Здійснене дослідження дає підставу для більш конкретного з'ясування проблеми утопічних характеристик соціального знання. Це стосується перегляду структури соціального знання з врахуванням методологічного обґрунтування теорії та практики соціальної детермінації; переоцінка ролі особистості і її ідеалів в формуванні соціальності; перегляду місця та ролі релігійного фак-

тору як носія гуманістичного утопізму в системі соціального знання; узагальнення позитивного вкладу українського соціально-філософської думки в розробку ековіталістичного раціоналізму.

Головні положення дисертації викладені у публікаціях:

1. Особенности коллективного творчества в концепции Э.Кабе // Творчество: теория и практика. — К.: КПИ-91. — 0,2 др. арк.

2. Современная испанская социокультурная утопия // Культурологічні читання «Культура на зламі тисячоліть». — К.: КПИ-91. — 0,2 др. арк.

3. Етнокультура у світлі утопії // Культура та етнотетика. — К., 1994. — 0,2 др. арк.

4. Проблеми утопізму і реалізму політичної філософії В.Винниченка і Д.Донцова. — К.: ИПП-94-95гг. — 0,2 др. арк.

5. Історико-філософські аспекти становлення утопії як знання (на літературно-художніх і фантастично-футурологічних матеріалах). — Умань: ПИ-94-97. — 0,2 др. арк.

6. Проблема утопізму і реалізму в політичній філософії В.Винниченка і Д.Донцова // Всеукраїнська науково-методична конференція (Українознавство у технічному вузі: методологія. Методика, перспектива. Тези доповіді 12-14 жовтня 1994. Київ: УДУХТ, 1994. — С. 168-170. — 0,5 др. арк.

Анотація

Максименко В.М. Утопія в системі соціального знання.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 — соціальна філософія і філософія історії. Інститут філософії НАН України, Київ, 1997.

Захищається рукопис. В дисертації ґрунтовно досліджено соціально-філософське визнання утопії як субстанціональної основи соціального знання. Історико-філософський аналіз місця і ролі утопії у формуванні гуманістичної сутності соціального знання дозволяє звільнитися від односторонності есенціалізму і сцієнтизму, які базуються на детермінізмі наукового раціоналізму, що елімінує утопію. Метатеоритична методологія критичного раціоналізму дозволяє на фундаменті метода конструктивного раціоналізму включити в процес формування соціального знання конкретну утопію. Набувши статус сукупного аксіогносеологічного соціального знання в умовах глобалістики набуває характеристики ековіталістичного раціоналізму.

Ключові слова: утопія, гуманістична утопія, раціоналістична утопія, конкретна утопія, есенціалізм, сциєнтизм, соціальний детермінізм, критичний раціоналізм, конструктивний раціоналізм, принцип відповідальності, сукупне соціальне знання.

Максименко В.Н. Утопия в системе социального знания. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 — социальная философия и философия истории. Институт философии НАН Украины, Киев, 1997.

Защищается рукопись. Диссертация содержит обстоятельное социально-философское определение утопии как субстанциональной основы социального знания. Историко-философский анализ места и роли утопии в формировании гуманистической содержательности социального знания позволяет преодолеть эссенциализм и сциєнтизм, базирующихся на детерминизме научного рационализма, элиминирующего утопию. Метатеоретическая методология критического рационализма позволяет на фундаменте метода конструктивного рационализма включить в процесс формирования социального знания конкретную утопию. Приобретшее статус совокупного аксиогносеологического социальное знание в условиях глобалистики обретает характеристики эковиталистического рационализма.

Ключевые слова: утопия, гуманистическая утопия, рационалистическая утопия, конкретная утопия, эссенциализм, сциєнтизм, социальный детермінізм, критический рационализм, конструктивный рационализм, принцип ответственности, совокупное социальное знание.

Maximenko V.N. Utopia, as the substation basis of social knowledge.

Dissertation on competition of scientific degree bachelor of philosophic science on a spiciality 09.00.03 — socail philosophy and philosophy of a history.

Phylosophical Institute NAS of Ukraine, Kyiv, 1997. Manuscript is protected. The dissertation contains circumstance social and philisiphical determination of Utopia, as substance of the basis of social knowledge, historical and philosophic analysis of a place and role of Utopia in formation of humanitarian maintenance of social knowledge, permits to overcome scientific rationalism based on determinism eleminated Utopia. Metatheorecal method of critical

rationalism permits on the base of a method of constructive rationalism to include in process formation of social knowledge cumulative axiognosiological aspect in conditions globalistic, finds characteristics of ecovitalistical rationalism.

Key words: utopia, humanism utopia, rationalistic utopia, concrete utopia, essencealism, scientific, social determinism, critical rationalism, constructive rationalism, principle responsibility, combined social knowledge.

Формат 60X84/16. Папір друкарський. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 1,0. Умовн. фарб.-відб. 1,0. Тираж 100.
Замовлення № 158.

Видавничо-поліграфічне орендне підприємство "Дніпро"
320070, м. Дніпропетровськ, вул. Серова, 7.

433923

AB 38.336